

**ZAKOT HISOBI VA ISLOMIY BANKLARDA IJTIMOY
MAS'ULIYAT HISOBOTDORLIGINI SHAKLLANTIRISH
MASALALARI**

Raximova Onaxon Ozod qizi.

*TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI, 08.00.08 –
Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit, PhD tayanch doktorant*

Annotatsiya. Maqolada islomiy bank muassasalarida zakot bazasini hisoblash va uni buxgalteriya hisobida aks ettirish, shuningdek ijtimoiy mas'uliyat bo'yicha hisobotdorlikni shakllantirish masalalari tahlil qilingan. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligidagi me'yorlar Islomiy moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit tashkiloti (AAOIFI) talablari bilan qiyoslanib, hisobot shakllarini joriy etishga doir takliflar bildirilgan.

Kalit so'zlar: zakot, zakot bazasi, xayriya jamg'armasi, ijtimoiy mas'uliyat, foizsiz qarz, oshkor qilish, islomiy moliya kengashi, buxgalteriya hisobi.

Islomiy moliya institutlari faoliyatining ajralmas jihati - ijtimoiy vazifadir. Bu vazifa uch yo'nalishda namoyon bo'ladi: zakot majburiyatini hisoblash va uni belgilangan maqsadlarga yo'naltirish; talablarga mos bo'lmagan manbadan tushgan mablag'larni ajratib, xayriyaga sarflash; ehtiyojmand mijozlarga foizsiz qarz berish va ijtimoiy loyihalarni qo'llab-quvvatlash. Ushbu yo'nalishlar bo'yicha ma'lumotlar moliyaviy hisobotning ajralmas qismi sifatida qaraladi.

O'zbekiston Respublikasida 2026-yil 27-martdagi O'RQ-1126-son Qonuni bilan islomiy bank faoliyatining huquqiy asoslari belgilanib, hujjat 2026-yil 29-iyunda kuchga kirdi. Shu bilan birga zakot va ijtimoiy hisobotdorlikka oid maxsus me'yorlar hali ishlab chiqilmagan, bu esa mazkur masalani dolzarb qilib qo'ymoqda.

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida zakot majburiy to'lov sifatida belgilanmagan. U ixtiyoriy tarzda amalga oshiriladi va "Vijdon erkinligi va diniy

tashkilotlar to'g'risida"gi Qonun hamda xayriya faoliyatiga oid umumiy me'yorlar doirasida tartibga solinadi. Shu bois bank zakotni o'z nomidan majburiy ravishda to'lamaydi; uning vazifasi - bazani hisoblash, aksiyadorlar va mijozlarni xabardor qilish hamda ular topshirgan mablag'larni maqsadli yo'naltirishdan iborat bo'ladi.

"Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonunning 35-1-moddasiga ko'ra bankning islomiy moliya kengashi ichki hujjatlar va hisobot loyihalarini ko'rib chiqadi hamda ma'qullaydi va muvofiqlik masalalari bo'yicha xulosalar beradi - zakot bazasini hisoblash uslubiyoti va xayriya mablag'larining sarflanish yo'nalishlari aynan shu tartibda tasdiqlanadi. Qonunning 20-1-moddasi alohida hisob yuritishni, 74-moddaning oltinchi qismi esa yiliga kamida bir marta tashqi audit tekshiruvini talab qiladi. Hisob va hisobot masalalarida "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonun hamda Prezidentning 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-son qaroriga muvofiq moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari qo'llaniladi.

- islomiy moliya standarti (35-son) - zakot majburiyatining yuzaga kelish shartlari, baza va sarflanish yo'nalishlari;
- moliyaviy buxgalteriya hisobi standarti (39-son) - zakot bo'yicha moliyaviy hisobot: bazani aniqlash, majburiyatni tan olish va oshkor qilish;
- moliyaviy buxgalteriya hisobi standarti (1-son) - hisobot to'plamiga zakot va xayriya jamg'armasi manbalari hamda ulardan foydalanish to'g'risidagi hisobotning kiritilishi;
- boshqaruv standarti (7-son) - ijtimoiy mas'uliyat bo'yicha xatti-harakat va ma'lumotlarni oshkor qilish talablari;
- boshqaruv va audit standartlari - zakot hisob-kitobi va xayriya mablag'lari sarflanishining ichki hamda tashqi tekshiruvi.

Amaliyotda bazani aniqlashning ikki usuli qo'llaniladi. Sof aktivlar usulida zakot solinadigan aktivlardan qisqa muddatli majburiyatlar chegirilib, natija belgilangan eng kam chegara bilan qiyoslanadi. Sof investitsiya manbalari usulida esa baza to'langan kapital, zaxiralar va taqsimlanmagan foyda tarkibidan kelib chiqib hisoblanadi. Tanlangan usul hisob siyosatida qayd etiladi va izohlarda ochib beriladi.

Zakotni kim to'lashi masalasi hujjatlar bilan aniqlanadi. Agar bank ustavida yoki mijoz bilan tuzilgan shartnomada bunday majburiyat nazarda tutilgan bo'lsa, hisoblangan summa majburiyat sifatida tan olinadi: tegishli xarajat yoki taqsimlanmagan foyda hisobvarog'i debetlanadi, "zakot bo'yicha majburiyat" hisobvarog'i kreditlanadi. Aks holda bank faqat har bir aksiya yoki omonatga to'g'ri keladigan zakot miqdorini hisoblab, egalariga ma'lum qiladi va bu ma'lumot izohlarda keltiriladi.

Xayriya jamg'armasi alohida yuritiladi. Uning manbalari - talablarga mos bo'lmagan manbadan tushgan mablag'lar, kechiktirish uchun undirilgan summalar va ixtiyoriy ajratmalar. Mablag' kelib tushganda tegishli passiv hisobvaraqa kreditlanadi, sarflanganda esa debetlanadi. Sarflash yo'nalishlari islomiy moliya kengashi tomonidan ma'qullanadi va mablag' bank, uning aksiyadorlari yoki ular bilan bog'liq shaxslar foydasiga yo'naltirilishi mumkin emas. Ehtiyojmand mijozlarga beriladigan foizsiz qarzlar alohida aktiv hisobvarog'ida yuritilib, ular bo'yicha hech qanday ustama hisoblanmaydi.

Hisob-kitobning davriyligi va sanasi ham hujjatlarda belgilanadi: baza odatda hisobot yili yakunidagi holatga ko'ra aniqlanadi, hisoblangan miqdor esa navbatdagi yillik hisobotda oshkor etiladi. Baza tarkibiga kiritiladigan va kiritilmaydigan moddalar ro'yxati, eng kam chegara miqdorini aniqlash tartibi hamda qo'llaniladigan foiz stavkasi bank islomiy moliya kengashining xulosasi bilan tasdiqlanadi va yildan yilga izchil qo'llaniladi.

Ijtimoiy hisobotdorlik moliyaviy hisobotning izohlari tarkibida yoki alohida hisobot sifatida taqdim etilishi mumkin. Uning tarkibiga zakot bazasi va hisoblangan summa, xayriya jamg'armasining davr boshi va oxiridagi qoldiqlari, tushum manbalari va sarflanish yo'nalishlari, foizsiz qarzlar hajmi va qaytarilishi, ijtimoiy loyihalar bo'yicha ma'lumotlar, shuningdek talablarga mos bo'lmagan tushumlarning miqdori va tozalash tartibi kiradi.

Ma'lumotlarning ishonchliligi uch bosqichda ta'minlanadi: ichki audit hisob-kitoblar va sarflarni tekshiradi, islomiy moliya kengashi yillik xulosa beradi, tashqi auditor esa muvofiqlik tekshiruvi doirasida natijalarni tasdiqlaydi.

Ko'rsatkichlar yildan yilga solishtirma tarzda keltirilishi hisobotning tahliliy qiymatini oshiradi.

Hisobotning foydaliligini oshirish uchun ko'rsatkichlar miqdoriy shaklda beriladi: yo'naltirilgan mablag'lar summasi va ularning ulushi, qo'llab-quvvatlangan benefitsiarlar soni, foizsiz qarzlar bo'yicha qaytarish darajasi, ijtimoiy loyihalarning yo'nalishlari bo'yicha taqsimoti. Bunday ma'lumotlar muassasaning ijtimoiy vazifasi qanchalik amalda bajarilayotganini ko'rsatadi va uni shunchaki e'lon qilingan tamoyildan o'lchanadigan natijaga aylantiradi.

Hozircha zakot bazasini hisoblash uslubiyoti tasdiqlanmagan, hisobvaraqlar rejasida zakot majburiyati va xayriya jamg'armasi uchun alohida hisobvaraqlar nazarda tutilmagan, ijtimoiy hisobotning shakli belgilanmagan, xayriyaga yo'naltirilgan mablag'larning soliq maqomi aniqlashtirilmagan.

Shu munosabat bilan quyidagilar taklif etiladi: milliy standartlarda zakot bazasini hisoblash usullarini belgilash va bankning roli (hisoblovchi yoxud to'lovchi) chegaralarini aniqlashtirish; hisobvaraqlar rejasiga tegishli hisobvaraqlarni kiritish; zakot va xayriya jamg'armasi manbalari hamda sarflari to'g'risidagi hisobot shaklini tasdiqlash; ijtimoiy mas'uliyat ko'rsatkichlarining eng kam ro'yxatini belgilash; xayriya maqsadlariga yo'naltirilgan mablag'lar bo'yicha soliq oqibatlarini aniqlashtirish va auditorlar uchun tekshiruv uslubiyotini ishlab chiqish.

Zakot hisobi va ijtimoiy mas'uliyat hisobotdorligi islomiy bank muassasasi hisobotining shunchaki qo'shimchasi emas, balki uning ishonchliligini belgilovchi unsurdir. Milliy qonunchilik zakotni majburiy to'lov sifatida belgilamagani bois bankning vazifasi bazani hisoblash, egalarini xabardor qilish va mablag'larni maqsadli yo'naltirishdan iborat bo'ladi. Uslubiyot, hisobvaraqlar va hisobot shakllarini AAOIFI talablariga muvofiq belgilash mazkur yo'nalishdagi keyingi qadamdir.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasining 2026-yil 27-martdagi O'RQ-1126-son Qonuni "O'zbekistonda islomiy bank faoliyatini joriy etishga qaratilgan qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish to'g'risida".
2. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni (2019-yil 5-noyabrdagi O'RQ-580-son Qonuni tahririda), 20-1, 35-1 va 74-moddalar.
3. O'zbekiston Respublikasining "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonuni.
4. O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni (2016-yil 13-apreldagi O'RQ-404-son Qonuni tahririda).
5. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, 71-2-bob (480-3 - 480-6-moddalar).
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-son "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.
7. Islomiy moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit tashkiloti (AAOIFI) standartlari to'plami. - Manama, Bahrayn.
8. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy ma'lumotlari, 2026-yil.